

ՊԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԵԲՐԱՅԱԿԵՆ ԱՆՈՒՑՆՅ

Հայ զրականութեան մէջ պահուած է զրուածք մը, որ ձեռագիրներու մէջ պատկիսի վերնապիր մը կը կրէ. “Այս բանք եռահիւստիան բաղաձայնք համանուանց բագացայեալ զամենայն ինչ որ միանգամ անուանք երբայեցի յԱւրէնա եւ ի Մարգարէս եւ ի Սոր Կտորաբաննա՝ թարգմանեալ եւ մէկնեալ յԵրբայեցւոց ի յօն եւ ի Յունաց ի հայ կարգաւ ըստ նշանազրաց եւ զմեկնութիւն նշանազրաց աղփարետիցն Երբայեցւոց, թէ զինչ միաբանութիւն ունիցին անուանց”:

Բովանդակութիւնը յայտնի կը նէ արդէն վերնազիրը. այսինքն կը պարունակէ Ս. Դրբի մէջ գտնուած սրբազնն անուններու մէկնութիւնը:

Այս կարգի մէկնութիւններու ձեռարկուած էր արդէն քրիստոնէութեան սկիզբները. ապա աւանդութեան համաձայն Որոգինէս լրացնելով զանոնք՝ առանձին հատորի մը մէջ ամփոփած հրապարակած է: Միջին դարու մէջ կարեւոր տեղիք նկատուեցան այս Մեկնութիւնները աստուածաբանական զիստութեանց համար, բայց նոր դարը չնորհեց անոնց կարեւոր ուշադրութիւն մը, մինչեւ որ de Lagarde գովազդակ հանեց իւր Օնոմաσտիկա sacra գրադր. այնուհետեւ սկսաւ կամաց կամաց հետաքրքրութիւն արթննալ բանասկըներու քով այս հաւաքմաննկատմամբ: Franz Wutz եղաւ այն զիստականը, որ առանձին ուսումնաբիութեան առարկայ ընտրելով զայն, ի մի խմբեց Մեկնութիւններուս պահուած պահապահութիւնները, պահուած զանազան լեզուներով եւ ընդարձակ ներածութեամբ մը պարզեց անոնց իրարու հետունեցած աղերսն եւ ծագման պատմութիւնը¹: Յեցած այս ուսումնասիրութեան

վրայ, պիտի ջանանք տալ ամփոփ պատկեր մը Մեկնութեան ծագման եւ զարդացման մասին, որ կրնայ օգտակար ըլլալ հայերէն բնազրին յառաջադայութեան պատմութեան եւ թարգմանութեան ժամանակի լուսաւորութեան համար:

Զմեզ զիստաորաբար հետաքրքրողը՝ չեղինակի հարցն է:

Ս. Յելոնիմոսի համաձայն Փիլոն եւ Որոգինէս են Երբայական անուանց մէկնութեան չեղինակը: Առաջնոր չին Կտորաբանի, երկրորդը Սորին: Փիլոնի անուամբ կը միշտ նաև Եւսեբիոս Կեսարացին, սակայն այնպիսի զգուշութեամբ մը, ուսկից գիւրաւ մեծ տարակոյս մը կը ծագի անոր աղըեր հարազատութեան մասին: Ահա թէ բնապէս կը բացատրէ իւր կարծիքը. “Սանն, եթէ եւ Մեկնութիւնը Երբայական անուանց, որ յօրէնս եւ ի Մարգարէս, տորին (Փիլոնի) ինսամօք իցեն”:
(Եկեղ. Պատմ. Բ, ԺՀ, 7): Նմանապէս Պաւիայի հայերէն ձեռազրին մէջ Փիլոնի կընծայուի, սակայն ասոր ալ հարազատութեան երաշխատութիւնը կը պակսի, ինչպէս յայտնի է նյոն իսկ վերնազրէն, ուր կըսուի՝ “Զայս բառու Երբայեցի անուանց հետեւողին առարկելոց Փիլոնեայ թարգմանեալ է ի լեզու յօն” (Wutz, Op. 850):

Բայց զիստաոր պատճառը, որ զմեզ կը բռնադատէ աւանդութեան խարիսուլ կազմածին վրայ չյենուլ, այն մեծ տարբերութիւնն է, որ կայ Փիլոնի գործերուն մէջ գտնուած մէկնութեանց եւ այս Երբայական անուանց գործին մէկնութեանց միջեւ: Այս տարբերութիւնն, որ պարզ հարեւանցի համեմատութեամբ մը կը տեսնուի, ինքնին կը հետեւի չեղինակներու այլեւայլութիւնը:

Իսկ Յելոնիմոսի այն վկայութեան հանդէպ՝ թէ Որոգինէս “հանդերձ այլովք եւ զհանձարդին իւրոյ զպայծառ յուշակը եւ յայս ի կիր արկ, զի զորովք Փիլոն որպէս Երբայեցի զանց արար, սա

¹ Franz Wutz, Onomastica sacra. Untersuchungen zum Liber interpretationis nominum hebraicorum des hl. Hieronymus. Leipzig 1914–1915. 1. und 2. Hälfte.

որպէս քրիստոնեայ կատարեաց ստիպուած ենք աւելի զգոյշ եւ կասկածու դիլք մը բռնել։ Վասն զի գէթ Փիլոնի մասին Եւսերիոս կեսարացւոյն քով՝ ինչպէս տեսանք, թէ եւ կասկածելի, սակայն վկայութիւն մը կար, որ Յերոնիմոսի աղջեւը կը նար ըլլալ. բայց Որոգինէսի անուան ընծայուած գրութիւն մը չենք գտներ անոր քով։ Ուրեմն ուսկից քաղած է Յերոնիմոս այս տեղեկութիւնը։ Վայրապար որոնուած հեղինակը՝ Հառնակի համաձայն պէտք է, որ Դիոգոր Տարանացին ըլլայ, որ Որոգինէսի անուամբ ունի հետեւալ տիտղոսով գրութիւնը. «Մեկնութիւն երրայական անուանց» (Դիոգ. Հարցմոնք եւ Պատասխանիք 94, Հրտ. Papadopoulos-Kerameus, Petersburg 1895), եւ դարձեալ «Մեկնութիւն ամենայն անուանց եւ չափուց, որ յաստուածելին Գիրս յիշատակին» (Անդ, 98)։ Ուսկից ակնյացանի կը տեսնուի, թէ հոս խօսք կը լայ ամբողջական գործի մը մասին, չկայ զանազանութիւն չինի կամ նորի։ Ըստ այսմ այն դորձը, զոր Յերոնիմոս Փիլոնի եւ Որոգինէսի կը նծայէ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Դիոգորի Որոգինէսի համարածը։ Սակայն ինդրին Տանրակէտն յայնմ չի կայանար, թէ արդեօք Որոգինէս մասնական թէ ամսողական գործ մը արտաղրած է, այլ հարցն անոր մասին է, թէ առ հասարակ Որոգինէս կրնա՞ր այսպիսի արդիւնք մը յառաջ բերել, եւ թէ բերա՞ծ է։

Թէ եւ վերջին հարցումն աւանդութեան միաբան վկայութիւնը կը հաստատէ, սակայն առաջին հարցման էական պայմանին պակասութեան պատճառաւ ստիպուած ենք Որոգինէսի հեղինակութիւնը Բարդենշերի հետ մերժել, որ հաստատուն կուռաններու վրայ յեցած կը հաւաստէ, թէ մեզի ծանօթ ամենահին քրիստոնէական Onomasticան ստուզիւ Որոգինէս չէ հեղինակած, այլ անոր աշակերտներէն կամ հետեւողներէն մին, անոր

մաշուանէն քիչ վերջը՝ մօտաւորապէս 260—90ի շրջանին իւր վարդապետին գործերէն շատ մը մեկնութիւններ ի մի հաւաքելով եւ առատապէս Ճոխացնելով՝ անանուն հրապարակ հանած է, որ յետոյ Որոգինէսի ընծայուած է։ Ասով զիւլստ կը մեկնուի աւանդութեան թէ հեղինակին եւ թէ Ժամանակի մասին տուած վկայութիւնը (Bardenhewer, Geschichte der alt-kirchlichen Literatur II, 146).

Թէ ինչո՞ւ Որոգինէս այս գործին հեղինակ չի կրնար ըլլալ։

Նոյն հմուտ հեղինակին հետ կը պատասխանենք, թէ անհաւ ատալի է, որ Որոգինէս գործի մը ձեռնարկած ըլլայ, որ կարողութենէն ու ատակութենէն վեր եր՝ Արդ այսպիսի գործի մը հեղինակ չենք կրնար համարիլ, վասն զի մեծ մատենացին կը պակսէր էական պայման մը երրայական լեզուին հմուտութիւնը, որ ինքն իսկ Որոգինէս առանց Տածկելու յաճախ իւր մեկնութեանց մէջ կը խոստովանի (տես մանրամասն վկայութիւններ՝ Վաւշի քով էջ 37 եւ յաջորդը)։ Մինչ գեռ Ս. Անուանց մեկնութեան հեղինակը ինչպէս մեկնութիւններէն յայնապէս կը տեսնուի, ոչ միայն քաջ հմուտ է երրայեցերէնի, այլ նաեւ լաւ տեղեակ է ասորերէնի եւ արամերէնի, որոնք նմանապէս կը պակսին Որոգինէսի։

Բայց թէ մի է այդ քաջահմուտ լեզուագէտ հեղինակը, գժրախտաբար առ այժմ չենք կարող որոշել, սակայն այսպար կրնանք ըսել, թէ կապրէր երրորդ գարուն երկրորդ կիսուն, կը վերաբերէր Աղեքսանդրեան գրեան գալոցին։ Եւ այս գալոցին ուղղութեամբ ալ իւր գործն աշխատասիրած է միանդամայն կարկառուն կերպով իւր ան կախութիւնն ու ինքնութիւնը վեր ցայ տեղյնելով։

Այսպէս պէտք ենք համարիլ նաեւ Փիլոնի ընծայուած գործը, թէ Փիլոն Ս. Գրոց յատուկ անուններու մեկնութիւն

մը չունի, այլ ուրիշ մէկն հաւանօքէն կը գալուն անոր գործերէն ցիր ու ցան մէկնութիւնները ժողոված եւ իրմէ աւ շատ բան աւելցուցած լցու ընծայած է:

Հազիւ թէ ամերողջական գործն հրապարակ կ'ելլէ, օրինակութիւններ օրինակութեանց վրայ կը յաճախին եւ դժբախարար անհմուտ օրինակողներու ձեռքն կ'յալով վրիպակներ ալ վրիպակներու վրայ կը բարգուին, այնպէս որ երբ 100 տարի վերջ Ս. Յերոնիմոս կը ձեռնարկէ լատիներէնի թարգմանել, բաւական սյակերպուած կը գտնէ եւ կը ջանայ նոր փութով լայն վերակազմել՝ ըսելով, թէ «թէպէտ և նորովք խնամօք գուն եղի անդրէն նորոգել զիին կազմածն», այլ զայս գործ, որպէս ինձ թուի, յունաց իմն մանաւանդ անկ է առնել: » Այսօրուան քննութիւններէն յայտնի է, թէ Ս. Յերոնիմոս իւր ձեռնարկութեան մէջ բաւական յաջողած է, բայց թէ յունարէն բնագրին վրայ մէծ աղբեցութիւն մը գործած է, շատ տարակուական է: Յունարէն բնագրին տահասարակ անխնամ մնացած է. այսօր հասարակ անխնամ մնացած է. այսօր վեսաւորաբար թարգմանութիւններու շնորհիւ է, որ հասար է զայն ըստ բաւականի վերակազմել: Գործու թարգմանուած է, ինչպէս յիշեցներ լատիներէնի, ասորերէնի, հայերէնի, արաբերէնի եւն:

Թողլով միւս թարգմանութիւնները մէկ կողմ կուղենք քանի մը տեղեկութիւններ հաղորդել հայերէնի մասին: Բազմաթիւ են այն ձեռագիրները, որոնց մէջ պահուած է հայերէն բնագրիը. Wutz ակատի ունեցած է անոնցմէ մէկ մասը: Այսպէս ինձի ծանօթ են զաւիսյի համալսարանի Codex Ticinensis II, 2 (Ժի դաստին), Բերլինի արքունի Մատենադարանի թէն), Բերլինի արքունի Մատենադարանի թ. 79 (Petermann, Nr. 145, 1602թ), թ. 80 (Minutius, Nr. 273, 1618թ), Պարիսի Ազգ. Մատենադարանի թ. 302 (Ժի. դարէն), 271 (Ժի. դարէն), 260 (Ժի. դարէն), Վեհենայի կայսերական Մա-

տենագալանի թ. 3 (1638թ), Վիեննայի Միհեմատերեան Մատենագալանի թ. 337 (մերձաւորապէս Ժի. դարէն), թ. 319. (1697թ), 672 (իբր Ժի. դարէ), 895 (1608թ), 950 (իբր Ժի. դարէ):

Ա. ձեռագիրները իրենց առանձնաւ յանկութիւններէն առեալ կրնանկք երեք խումբի բաժնել:

Ա. խումբի միակ ներկայացուցիչն է Պատիսյի ձեռագիրը:

Բ. խումբի կը վերաբերին՝ թերլինի 79, 80, Պարիսի թ. 271, 302, մեր թ. 337, 672, 895, Կայսեր. Մատ. օրինակը եւ Պատիսյի Զեռագրին լուսանցագրութիւնները:

Իսկ Գ. խումբը կը կազմեն մեր թ. 319 եւ 950:

Ի բաց առեալ Գ. խումբը, որ հայերէն թարգմանութիւնն զատ լատիներէնն ալ մէծապէս օգտուած է, եւ ասով սկզբնագրէն բաւական շեղած, թէ միւս խմբերը միակ նախաբնագիր մը կ'ենթալ դրեն, պարզ համեմատութիւնն իսկ կը ցույնէ: Երկուքն ալ միեւնոյն կարգը, միեւնոյն սխալներն ունին: Ա. խումբին մէջ տեսնուած անուանց կարգը, որ յայտնապէս նախագրոյն ձեւը կը ներկայացնէ, մէծ մասամբ Բ. ին մէջ անփոփոխ պահուած է. միայն ժամանակի ընթացքին հետպահետէ այբուբենական կարգի վերածուելու սկսած է ընդօրինակողներու կողմանէ: Աւելի ակնյայտնի է վրիպակներու նոյնութիւնը. ինչպէս Ամուրհացի = «Ճաղեալք» ունին երկու խումբերն ալ, փոխանակ «շաղեալք»: Զարուղոն = «հասումն» փոխ. «հոսումն»: Մարիր = «հաւու» փոխ. «հաւը»: Տուրիա = «բարձրութիւն» փոխ. «բարձրութիւն» եւն:

Այս մեր նախաբնագիրը թարգմանուած է յունարէն երկաթագիր ձեռագրի մը վրայէն, ասոր կը վկայեն ինչ ինչ անուններու սխալ ընթերցումները. զոր օր. թարգմանիչը թէքչն կարգացեր է

ԹԵՇԱ, ՊԵՍՈՒԹՅԱՆ, ՊԵՍՈՒԹՅԱ, ՎԱՐԱՀԱՐ ԹԱ-
ՐԱԽ, այս ընդգծեալ տառերը միայն եր-
կաթաղիք ձեռագիրներու մէջ իրարու հետ
կրնան շփոթուիլ:

Ուստի եւ թէ այս իրողութենէն,
թէ լեզուէն եւ թէ միանգամայն այն
հաւանական կարծիքէն, թէ թարգմանիչն
օգտուած է նաեւ ասորերէն թարգմանու-
թենէն, որ Զ—Ե. գարուն ակղի ունեցած
է, հետեւեալ եղբակացութեան կը յան-
գինք. Հայերէն թարգմանութիւնն եղած
է ամէնէն ուշ Բ. դարուն: Իսկ թարգ-
մանչին ձեռքին տակ եղած են հնագոյն
եւ պատուական ձեռագիրներ, ինչպէս
յայտնի է այն թանկագին ընթերցուած-
ներէն, որոնք միայն հայերէնի մէջ կը
դանուին: Եւ այս պատճառաւ զիտնական
աշխարհի տուծեւ մեծ յարդ ունի հայ
թարգմանութիւնը: Բնական է այս յարդն
աւելի եւս պիտի բարձրանար, եթէ քննա-
կան հրատարակութիւն մը դոյութիւն
ունենար, ասով նաեւ յունարէն նախարհնա-
զիքը վերակազմելու համար մեծ ծառայու-
թիւն պիտի մասուցանէր: Շատ բաղձալի
է, որ այսպիսի հրատարակութեան մը ձեռ-
նարկուի համեմատութեամբ հին եւ ըն-
տրելագոյն ձեռագիրներու: Վուց թէեւ
հիմնուած 5 ձեռագիրներու վրայ տուած
է հայերէն թարգմանութեան հրատարա-
կութիւնը ըստ կրկին խմբագրութեան (էջ 849—993), բայց իւր հրատարակու-
թիւնը մեծ թերոյթ կը ներկայացնէ այնու,
որ ինքը ոչ ըստ բաւականի հմուտ ըլլա-
լով հայերէն լեզուի, չէ կրցած յաջող
կերպով վերակազմել բնադիրը եւ հակել
խնամոտ՝ անախալ տպագրութեան վրայ:

Հ. ՊԵՏՐՈՍ ՑԵՐ-ՊՈՂՈՍԻՆԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱՐԱՅ ԳԵՂԵՑԻԿԻ

ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄ-
ՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

— (Ըստ Հայութիւնի)

3. Շամիրամ:

Հնութիւնն եւ առ հասարակ ամրող ան-
ցեալը մինչեւ ԺԹ. Պ. գարու 50 ական թուական-
ներուն Շամիրամ կը նկատէր պատմական
իրական անձնաւորութիւն մը իրու թագուհի
մը հազուագիւտ իր սեռին մէջ, որ իր զարմա-
նալի կորովով ու առնական նկարագրովը հնու-
թեան գրեթէ բովանդակ քաշաքակիրթ աշ-
խարհին կը տիրէ, մեռնելէն վերջն ալ ձգելով
հսկայագործ շինութիւններ եւ գեղեցկաշն քա-
շաքներ իրը յաւիտենական յիշատակ իր մե-
ծութեան եւ արտաքոյ կարգի ձիբերուն, որոնց
շորհիւ մինչեւ իսկ յետագայ սերնդէն կ'աս-
տուածանայ եւ ասուրա-բաբելական պանթէոնին
նշանաւոր գէմքերէն մէկը կը դառնայ: Այս
ըմբռնումը տիրող էր տակաւին, երբ գաթրձեան
իր հոչակաւոր Տիեզերական պատմութիւնը կը
գրէր: Սակայն հետզհետէ գտնուած սեպա-
գիր արձանագրութիւններն այս ընդհանուր
հաւատքն այն աստիճան խախտեցին, որ պատ-
մաքննական շրջանակներուն առջեւ քննազուրկ
եւ յետաղիմական կը համարուէր, ով որ
Շամիրամի պատմականութեան վրայ կը պնդէր:
Այսուհետեւ Շամիրամ նկատուեցաւ դիցուհի
մը, ասուրա-բաբելական իշտարի հետ նյու-
րոլրովին, զըր յետոյ յոյն մատենագիրներու
Եւեմերական բանակաշտութիւնը իր բնա-
կան ձգտումով ու բերումով աստուածութեան
բարձունքէն իրը թէ իշեցընելով՝ կը մարդա-
ցընէ եւ ասուրա-բաբելական գահին վրայ կը
բազմեցընէ իրը յաջորդ Նինոսի իր ամուսնոյն
եւ Նինուէի հիմնագրին, որ ոմանց համաձայն
նիքնին իսկ Շամիրամէն կը սպանուի եւ ըստ
ուրիշներու բնական մահուամբ կը մեռնի:

Այս ըմբռնումը մնաց մինչեւ ԺԹ. Պ. գա-
րու վերջերը, այն ատենէն ասդին պատմական
հորիզոնը բաւականաչափ պարզուեցաւ շնորհիւ
գտնուած ուրիշ երկու շատ կարեւոր արձանա-